

Naxçıvan

Naxçıvan Qanlı Yanvar günlərində

Talenin ümidinə qalmış diyar erməni işğalından necə xilas olmuşdu?

Naxçıvan Muxtar Respublikasının Sədərək rayonundan 8–10 kilometr məsafədə yerləşən Kərki kəndi Qarabağ münaqişəsi başlandıqdan sonra Ermənistanın işğalına ilk məruz qalan yurd yerlərindəndir. O zamanlar Şərur rayonunun, 1990-cı ildən sonra isə yeni yaradılan Sədərək rayonunun inzibati ərazi dairəsinə daxil olan bu kənd mənfur qonşularımızın işğalçılıq siyasətinin ilk hədəflərindən biri olmuşdur.

Hadisələrin xronologiyasına nəzər salsaq görürük ki, Kərkinin işğalı Bakıdakı 20 Yanvar faciəsinin, ermənilərin Sədərşay silahlı basqınlarının, dəhşətli Xocalı faciəsinin, eləcə də işğal olunan rayonlarımızın acı taleyinin başlanğıcı olmuşdur. Əvvəlcə ermənilər Sədərşaydan Kərkியə gedən avtomobil yolunu kəsdiyindən gecələr Sədərşaydan Kərkiyə üzük maşını ilə, bəzən də piyada 30–40 könüllü müdafiəçi gedir, gecəni səhərdək kərkililərlə birlikdə kəndin qəşiyini qçırdılar. Sonralar həmin könüllülər müxtəir respublikanın digər bölgələrindən gələnələr də qoşuldular.

Çox keçmədi ki, Kərki ilə Sədərək arasında əlaqə tamamilə kəsildi, Kərki-nin müdafiəçilərinə ərzaq və silah-sursat çatdırmaq da problema çevrildi. Lakin bu kəndin müdafiəçiləri qəhrəmanlıqla vuruşub son ana qadər düşməne ciddi müqavimət göstərdilər. Son güncə qadər kəndi tərk etməyən kərkiililər 1990-cı il yanvarın

dov “Kərkinin taleyi” adlı kitabında ermənilərin məkrli niyyətinədən söz açaraq bildirir: “Əsas məqsəd Sisyan–Cermukə yoluna kəso yol qazanmaq olursa, digər tərəfdən Kərkinə tədricən yerli əhalidən təmizləmək, “Kərkinin düzü” adlı sahəni də keçirmək və Kərki ilə Sədərək arasında əlaqələri kəsmək olur. Beləliklə, Araz–dəyən–Cermukə şosesi Kərkinin düzü adlanan ərazidən salınır. Kərki Sədərək üçün böyük dayaq sayılırdı. Sədərəkdən yaylağa gedən 40-dan artıq obanın adamlarının, sürüsünün yolu Kərkidən, Kərkinin düzünədən keçərdi.”

Müəlif daha sonra qeyd edib ki, 1960-cı illərin əvvəllərində İrəvandaqı Ecməmədin kilsəsinin keşişinin qardaşı oğlu, erməni şairi Paruyr Sevak Karkı düzü adlı ərazidə maşın qəzasında ölüb. Fərsəti dəyərləndirən ermənilər qəza yerində xə-tirə kimi rəmzi qəbir düzəldirlər: “15–20 il ərzində həmin daş lövhə böyük bir sahə-

15-də rus hərbiçilərinin təkidli tələbi ilə axşam saat 6-7 radələrində doğma yurdu tərk etmək məcburiyyətində qaldılar.

Yanvarın 18-də isə 3-ü polis əməkdaşı olmaqla, kəndi müdafiə edən 30-dək sakın, artıq silah-sursatla bitydiyəndən Kərkini tamamilə tərk etməyə məcbur oldular. Beləliklə, SSRİ Müdafiə Nazirliyinin 7-ci ordusunun köməyi ilə muxtar respublikasının Sədərkə rayonunun Kərkə kəndində ermənilər tərəfindən işğal olundu və hər qarışında bir neçə minilliyin tarixini yaşadan qədim Oğuz yurdu beləcə ermənilərin əlinə keçdi.

Körkünin kiçik bir ada şəkildə Naxçıvandan "aralı" düşməsinin səbəblərini isə ermənilərin sovet dövründə xalqımıza qarşı apardığı çirkin siyasətin nəticələrində axtarmaq lazımdır. Məsələn, Zaqafqaziya SFSR MİK Rəyasət heyətinin 18 fevral 1929-cu il tarixli qərarından aydın olur ki, Azərbaycanın Naxçıvan MSSR ərazisindən 657 kvadratkilometr və ya 65,7 min hektar torpaq sahəsi Ermənistanə verilmişdir. 9 kəndin (Kərçivan, Qurdqulaq, Goradiz, Ağbin, Ağxəç, Almalı, Sultanbəy, İtqaran və Kilit kəndinin bir hissəsi) Ermənistan ərazisinə qatılması yerli əhali tərəfindən etirazla qarşılanda da, əhali həmin əraziləri tərk etməyə məcbur edilmiş və bu torpaqlar saxta yolla Ermənistan ərazisinə çevrilmişdir.

Kərki kəndinə gəldikdə, yenə də Azərbaycan Mərkəzi İcraiyyə Komitəsinin 5 may 1938-ci il tarixli qərarı ilə Naxçıvan Muxtar Respublikasının Kərki kəndinin ətrafındakı torpaqların xeyli hissəsi Ermənistanə verilməşdir. Beləliklə, Kənd Azərbaycanından (Naxçıvan MR ərazisindən) tam təcrid olunaraq ada şəklinə düşmüşdür. Yerli əhali arasında narazılıqların yaranmasını qarşısını almaq, həmçinin sakinlərin hamısının azərbaycanlı olması nəzərə alınaraq Azərbaycan Mərkəzi İcraiyyə Komitəsinə yerləşmiş ermənilər təkcə Kərki kəndinin yerləşdiyi çox kiçik bir ərazini Azərbaycançının tərkibində saxlamaqla kənd ətrafındakı 900 hektardan artıq bir ərazini saxta sənədlərlə rəsmiləşdirmişdilər. Sədarəklə Kərkinə dağ yolu birləşdirildiyəndə ermənilərin növbəti hiyləsi Kərki ərazisindən yol salmaq olmuşdur.

Bu faktlar Naxçıvanın yaradıcı insanların da fəaliyyətində öz əksini tapmış, tarixi hadisələr qələmə alınaraq arxivləşdirilmişdir. Əslən Sədərək rayonundan olan mərhum tarixçi alim Vəqif Məmmədov

ni "işğal" edir, kiçik qonaq evi, restoran, otel, nəhayət, qəsəbə salınır – Sevakavan. Sonradan bu qəsəbə Kərkini işğal etmək və kərkiləri sıxışdırmaq baxımından ermənilər üçün əhəmiyyətli olur. Ötən əsrin sonlarına doğru məqsədli şəkildə orazıları zəbt edən ermənilərin növbəti hədəfi Səderək idi".

1988-ci ildən kəndin keşiyini çəkən kərkililərin köməyinə Şururdan, Sədərək-dən gələnlərin dəstəyinə baxmayaraq, Kərki illərlə yürüdülmən erməni məkrinin qur-banına çevrildi. Ermənilərin niyyəti təkcə Kərkinin işğalı ilə yekunlaşmırdı. Bundan sonra hədəf Azərbaycanın əsas srazilərin-

dən ayrı düşmüş Naxçıvanın işğalı ilə təminlənməli idi. 1989-cu ilin sonlarında ermənilərin Sədərəkə hücumları intensiv olaraq artmağa başlamışdı. Naxçıvan əhalisi isə çox çətin vəziyyətdə, heç kimdən, xüsusilə, mərkəzi hakimiyyətdən heç bir kömək gözləmədən öz başının çarəsini baxmalı idi.

Məhz belə bir vaxtda Naxçıvan özünün taleyüklü qərarını verməli olur: 1990-cı il yanvarın 19-da Naxçıvan MSSR Ali Sovetinin fəvqəladə sessiyasında, muxtariyyətin Konstitusiyasının 81-ci maddəsinə

əsaslanaraq (SSRİ-nin Azərbaycanın və Naxçıvanın suverenliyinin və ərazi bütövlüyünün müdafiə etmək öhdəliklərinə əməl etməməsi və 1921-ci il çoxtərəfli Qars müqaviləsinin şərtləri pozması səbəblə-

rindən) SSRİ-nin tərkibindən ayrılması barədə qərar qəbul edir. Bununla da Naxçıvan MSSR Sovet Sosialist Respublikaları İttifaqından ilk çıxmaq barədə qərar qəbul edən ilk siyasi-inzibati vahid olur.

Bu qərar qəbul edildikdən sonra muxtar respublikanın müstəqilliyinin tanınması üçün dərhal Türkiyə və İrana nümayəndə heyəti göndərilir. Lakin Sovet DTK-sı Türkiyəyə keçmək cəhdinin qarşısını alır. Yanvarın 21-də isə bəş nəfərlik nümayəndə heyəti Culfə rayonunun Yavcı kəndindən Araz çayını keçərək İrana adlayır. Çotınlıqla Təbrizə çatan naçıxavın deputatları Türkiyənin İrandakı hərbi attaşəsilə görüşməyə nail olurlar. Nümayəndə heyəti İranda danışıqlar apardıqı zaman muxtar respublikanın "Sovet Naçıxavını" qozetı müstəqillikkə bağli qərarı dərəc edir, eyni zamanda, Naçıxvan televiziyası xəbərləri bir neçə cənabi dildə verir.

Yanvarın 25-də İrana göndərilən nümayəndə heyəti alibəş geri qayıdır. Amma bütün bunlara baxmayaraq, yanvarın 27-də Moskva və Bakıda Naxçıvan xüsusi qrup göndərilir və muxtar respublikaya güc tətbiq edilməyəcəli bağlı hədəzlər bu işlə son qoyulur. Bəs necə olmuşdu ki, SSRİ kimi nəhəng imperiyanın ən ucqar nöqtəsindəki kiçik bir muxtar respublika ittifaq tərəfindən çıxmaq istəmiş və bu bərədə rəsmi səviyyədə qərar qəbul etmişdi?

Həmin qərarı imzalamış Naxçıvan MSSR Ali Sovetinin ovaxtkı sədri Səkinə Əliyevanın bu hadisədən 8 il sonra dediklərini yenidən yada salaq:

"O günlər biz Naxçıvanı itirmək təhlükəsi ilə üz-üzə qalmışdıq. Ermənilər Ermənistan sonuncu azərbaycanlıları da qovandan sonra bütün təhdid və təxribatları Naxçıvana yönəltmişdilər. Azərbaycanlıları yerüstü yollar kəsilişi, bütün sərhədlərdə erməni silahlıları və texnika cəmlənmişdi. Həmin gecə baxıda na baş verəyindən sonra xəbərimiz yox idi. Naxçıvan öz həyətində idi. Ermənilərin Sədərəkə güclü hücumu

ra bildirmişdi: “Axşam sərhəd məntəqələrindən həyəcanlı xəbərlər gələndə, vəziyyət gərginləşib son həddə çatanda, vilayət partiya komitəsində işqlar söndürüldü. Öztəleyinə sahiblik etməli olan əhali Ali Sovetin binasına daxil oldu”.

Naxçıvan MSSR Ali Sovetinin sədri Bakıdan heç kəsə əlaqə yarada bilmir. Moskvadan isə onu M.Qorbaçovun köməkçisi dinləsə də, əlavə heç bir cavab verilmir. Xalq nümayəndələri ilə məsləhətləşmədən sonra qərara alınır:

“Hamı bildirdi ki, məhv olma təhlükəsi qarşısında səsimizə hay verməyən, ermənilər Naxçıvanı tutmasa, əslində, gözün yuman bir ölkənin tərkibində qalmaq ölümlə bərabərdir. Səsimizi dünyaya çatdırmaq, do-layı yolla SSRİ rəhbərliyini də silkələməli-
 ücün Qars müqaviləsinin şərtlərini istəmə-dən, bütün Naxçıvanlıların iradəsini ifadə

edən bir qorər hazırladıq. İki saata müxtər
respublika Ali Sovetinin əlimiz yetən de-
putatlarını topladıq. SSRİ Ali Sovetinin
və Azərbaycan SSR Ali Sovetinin Naxçı-
vandan olan deputatları da iştirak etməklə,
gecəyarısı fəvqəladə sessiya keçirdik. Yek-
dilliklə Naxçıvan MSSR-in SSRİ-nin tərkib-
indən çıxması barədə qərar qəbul etdik.

Sessiya qurtaran kimi, gecə saat 4-də yerli teleradio ilə çıxış edib bu qərarı bəyan etdim. Höycəncanlımız əhali nisbətən sakitləşib evlərinə gətdi. Kişilər, rayon rəhbərləri, qeyrətli adamlar isə sərhədlərin möhkəmləndirilməsinə yollandılar... Bu o dövrlərdə imiş ki, Bakı od tutub yanırırmış... Biz bunlardan səhərisi gün Türkiyə radiosu ilə xəbər tutmuşduq. Həmin gecə teleradio ilə çıxışımı qonşu dövlətlərdə tutulmuş, səsimiz dünyaya çatmışdı”.

Səkinə Əliyeva bildirmişdi ki, yanvarın 19-da onun Moskvaya Baş katib M.Qorbaçovun telefonuna vurduğu zəngin xəbəri aprelin 20-də çıxıb. Oradan kimsə zəng vurub soruşub: "Hə, indi Naxçıvanda vəziyyət necədir?"

Yeri gəlməşkən, o zaman şəhidlərin qanı üstündən vəzifə pillasında irəliləyiş qazanmış Azərbaycanın yeni rəhbərliyi az sonra Moskvanın talabı ilə “Naxçıvan MS-SR-in SSRİ-dən çıxmaq” barədə qərarını “Azərbaycan SSR və SSRİ Konstitusiyalarına zidd sənəd” elan edərək qüvvədə salmışdılar. Amma bu qərar ürküklərdən və tarixdən silinməmişdir.

1996-cı ildə ümummilli lider, müstəqil Azərbaycanın Prezidenti Heydər Əliyev Naxçıvan şəhərində Hüseyn Cavid məqbərəsinin açılış mərasimində o müdhiş gecədə naxçıvanlıların müstəsna bir ayıqlıq və irdə ilə atdıqları cəsarətli addımı yadımla salaraq demişdi:

“Mən Moskvada olarkən, Azərbaycanla qarşı edilən bu cinayətə etiraz səsimi qaldırdım, xalqıma, millətimə həmrəy olduğumu bildirdim və orada olan imkanlarla Azərbaycan xalqının müdafiəsinə çalış-

dim. Orada eşitdim ki, naхçıvanlılar bu dоһəştəi faciə ilə əlaqədar qalxıblar, hətta o vaxt cəsarətli bir qərar qəbul ediblər. Azərbaycanca qarşı edilən cinayətə, təcavüzə görə Naxçıvan Muxtar Respublikasının Sovet İttifaqının tərkibindən çıxması haqqında qərar qəbul ediblər. İndi Sovet İttifaqı dağıdılıb.

O vaxtdan çox illər keçib, çox şeylər unudulub. Sovet İttifaqına mənsub olmuş ölkələr öz müstəqilliklərini əldə ediblər. Ancaq naçıxivanlıların bu cəsarətli addımı o vaxt Sovet İttifaqında yeganə bir addım idi. Bu xəbər bütün dünyaya yayıldı ki, Naçıxvan Muxtar Respublikası Sovet İttifaqından çıxmaq barədə qərar qəbul edib. Bu, naçıxivanlıların nə qədər cəsarətli, qeyrətli, nə qədər azadlıqsevər və müstəqilliyinə nə qədər bağlı olduqlarını dünyaya sübut etdi, nümayiş etdirdi”.

35 il bundan əvvəl baş vermiş 20 Yanvar və Naxçıvan hadisələrini müqayisə edərkən ortaya bir çox sual və cavab çıxır. Məlum olur ki, o vaxtkı Naxçıvan MSSR Ali Sovetinin, Azərbaycan SSR paytaxtının amansız bir hərbi təcavüzü xarici ələmdən təcrid edildiyi saatlarda qəbul etdiyi qərar olmasaydı, kömsüksiz qalmış muxtar respublika erməni-sovet hərbi qüvvələrinin nəzarətinə keçəçəkdi. Ermənistan SSR-dən sonra soydaşlarımız Naxçıvandan da qaçqın düşəcəkdilər.

Bu taktiki qərar o gecə və sonrakı günlərdə dünyanın nəzərlərini Kremlin xalqımıza qarşı törətdiyi hərbi-siyasi cinayətlərin qan döyəsində çevrilən Bakıya, Ermənistan dan Naxçıvanın üstünə yeriyən genişmiqyaslı təcavüzkar hücumə yönəltmişdi. Naxçıvan MSSR Ali Sovetinin gözlənilməz qərarı isə ildırım sürəti ilə dünyaya yayılaraq Kremlə böyük əks-səda yaratmışdı və Ermənistan SSR-dən Naxçıvana hərbi basqın dayandırılmışdı. Sovet İttifaqının mövcudluğunun 70 ilə yaxın bir dövründə ikinci belə dəhşətli siyasi hadisə baş verməmişdi.

O zaman 20 Yanvar qətliamını Moskva-də kəskin bəyanatla pisləyən ümummilli lider Heydər Əliyev Naxçıvana qayıdışından sonra naxçıvanlıların bu qərarı tədricən gerçəkləşdirilmişdi. Dünya şöhrətli siyasət və dövlət xadiminin rəhbərliyi və dəmir iradəsi ilə 1990-cı il noyabrın 17-də keçirilən Ali Məclisin sessiyasında “Naxçıvan MSSR” ifadəsindən “sovet sosialist” sözləri çıxarılıb, ücrəngli milli bayrağı-mız ilk dəfə Naxçıvanda yüksəldilmişdi.

Beləliklə, 1990-cı ildə dinc xalqımıza qarşı törədilmiş 20 Yanvar faciəsi ilə bağlı hadisələr qəhrəmanlıq və şərəf tariximizə həm də Naxçıvanın erməni işğalına qarşı qətiyyətli dirənişi və xilasını aktu kimi daxil olmuşdur.

Səbuhi HƏSƏNOV,
XQ-nin Naxçıvan müxbiri